Norman Manea.
Exilul de după exil.
Jocul şi obsesiile scrisului

La un an după apariţia *Întoarcerii huliganului*, Norman Manea publica volumul *Plicuri şi portrete* (Polirom, 2004); răspundea astfel unei exigenţe interioare, formulate pe coperta a IV-a a cărţii astfel: „Din păcate, despre prietenii mei din perioada bucureşteană şi despre cei care s-au adăugat, ulterior, în România şi America, în anii exilului meu transatlantic, nu am reuşit să scriu măcar un volum, cum aş fi vrut şi ar fi meritat". Probabil că sînt cuvintele dintr-un interviu anterior. Aşadar, într-o primă instanţă, volumul are exact această miză, a prieteniei. Anecdotică, amintiri, fragmente de scrisori, evocări, într-un fel de recuperare a timpului care angajează credinţa în propriile valori. Nu-i vorbă, tocmai pe temelia acestor valori, unii din prieteni par să se fi înstrăinat, sau, dimpotrivă, Norman Manea îi vede străini. În aşa fel încît *cartea cu prieteni* devine cînd şi cînd o carte polemică, oricum pasională.

Portrete memorabile, aşadar, despre Miron Radu Paraschivescu, Lucian Raicu, Florin Mugur, Sorin Titel, Radu Petrescu, Virgil Duda, Paul Georgescu, Mariana Marin, Liviu Petrescu, Zigu Ornea, Leon Volovici, sau, în partea a doua a cărţii, despre Saul Bellow, Sabáto,

BDD-B437-13 © 2014 Eikon
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:23:58 UTC)

Kertész şi alţii, cunoscuţi după plecarea din România. Alături de vii, un Blecher, un Kafka, Bruno Schultz sau Musil. O familie de spirite, în texte care ar putea fi numite ocazionale, publicate de-a lungul vremii în reviste din România, dar nu numai, susţinute finalmente de un poem, citit, bănuim, la un Tîrg de carte de la Ierusalim. Cheia întregii cărţi ar putea fi căutată chiar aici, în acest poem numit *Vorbind pietrei*, partea a treia a volumului. Este o meditaţie asupra omului, care începe astfel: „Voi care locuiţi în liniştea eternităţii, / aici, pe dealul de piatră, / nu mai ştiţi ce este un om. / Nu ştiţi ce este un om / care se zbate în mîlul zilelor efemere, / superbele zile şi nopţi ale incertitudinii". Căci, evident, dincolo de evocări, de portrete, de plicuri, există nu numai un „patos afirmativ" – sintagma îi aparţine lui Ion Ianoşi –, ci chiar o anume tensiune care problematizează condiţia omului. Portretele sînt, pînă la urmă, pretextele unei angajări meditativ-interogative. Textul despre Blecher sfîrşeşte cu aceste cuvinte: „Ca şi Kafka sau Schultz, cu care a fost adesea comparat, Blecher nu a scris sub pseudonim, dar nici nu a făcut partizanat combativ sau formale declaraţii de apartenenţă. Fără a trata explicit teme evreieşti, literatura sa trimite spre un fond stabil de sensibilitate şi spiritualitate". Or, dacă chestiunea declaraţiilor de apartenenţă merită o discuţia mai largă, pe care nu o vom purta aici, fondul stabil de sensibilitate îşi găseşte aici partea sa. Dincolo de frînturile portretelor, e de căutat un sens.

Astfel, se profilează deja două chestiuni care ar merita comentarii. Mai întîi, în ce măsură o carte de felul acesta poate să-şi depăşească articulaţiile, compoziţia, materialul propriu-zis? Altfel spus, nu

BDD-B437-13 © 2014 Eikon
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:23:58 UTC)

e oare posibil ca însuşi conceptul de literatură să se lărgească în aşa fel încît un volum precum acesta, confesiv, biografic, evocator, conţinînd scrisori, să poată fi numit, în ansamblul său, unul literar, chiar dincolo de *intentio auctoris*? Faptul că volumul se încheie cu poemul invocat mai devreme e o dovadă în plus că scriitorul însuşi va fi meditat, într-un fel sau altul, la această chestiune. Sau dacă nu strict la aceasta, atunci la cea care are în vedere a doua temă a dezbaterii. Şi anume: dincolo de portrete, se conturează o etică. Ce este literatura dacă nu o angajare etică? Nu este în felul acesta esteticul însuşi mai convingător? Nu iese esteticul însuşi din această confruntare în cîştig? Şi, deşi precizam că vom lăsa chestiunea apartenenţei cumva suspendată, nu pot să nu observ aici cum pare să se modifice în timp atitudinea evreilor (oh, generalizările astea!) faţă de chestiunea etică. Consideraţi cîndva (chiar acuzaţi) că ar fi susţinători ai esteticului pur, modernist, transnaţional, europenizant etcaetera, etcaetera (Lovinescu însuşi ar fi făcut un astfel de partizanat), ei ar susţine – susţin – acum angajarea etică. În realitate, nu-i decît aparenţa unei contradicţii, întrucît bătălia pentru autonomia esteticului se făcea pe fondul prezenţei unui activism naţionalist care risca să piardă din vedere tocmai omul. În spatele bătăliei pentru estetic se afla tocmai o angajare etică.

În fine, aşadar: dacă citim volumul acesta ca pe unul de literatură, atunci în prim-plan se află nu portretele şi întîmplările din trecut (fie ele legate de anii comunismului ori de experienţa exilului – pagini elocvente de document subiectiv, de altfel), ci cîteva obsesii, care articulează arhitectura interioară a unei

BDD-B437-13 © 2014 Eikon
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:23:58 UTC)

fiinţe care îşi asumă fragilitatea, interogîndu-şi-o în permanenţă. Fără îndoială, cuvintele lui Pascal, pe care Norman Manea le citează referindu-se la Blecher, i se potrivesc prea bine lui însuşi: „Nu e nevoie ca întreg universul să se împotrivească pentru a-l strivi – o boare, o picătură de apă sînt în stare să-l ucidă. Dar chiar dacă universul îl striveşte, omul e mai măreţ decît ceea ce îl ucide, pentru că el *ştie*". Norman Manea ştie sau, mai degrabă, vrea să ştie. Prin urmare, nu-i cerem prea mult acestei cărţi citind-o ca pe o carte de literatură?!

Firește, portretele rezistă prin sine, anecdotica poate fi folosită pentru a reconstitui frînturi din biografia lui Norman Manea, documentele, oricît de subiective, fac cea mai bună radiografie a unui timp; cu toate acestea, sînt cîteva trasee care pot fi urmărite de la distanţă şi care dau unitate volumului; o dovadă în plus cum frumosul este expresia angajării fiinţei într-o dezbatere despre sine, despre lume, despre identitate, despre celălalt, ori despre izolare, singurătate, curaj. Şi despre exil, firește, temă definitorie pentru scrisul lui Norman Manea. De altfel, la Bard College, a ţinut un curs intitulat *Exil şi înstrăinare în proza modernă*. Un altul, de mai tîrziu, numit *Danube – a literary journey*, în care vorbea despre Ionescu, Musil, Kafka, Koestler, Kiš sau Canetti va fi avut el însuşi miza aceasta a înstrăinării generate de vremurile schimbătoare.

În fine, despre exil ca despre o fatalitate. Sau, la polul opus, despre imposibilitatea exilului, căci, rămînînd legat de limba ţării din care ai plecat, nu faci decît să zgîndări neputinţa de a fi altul. Oricum, vieţuind în „capitala mondială a exilaţilor", Norman Manea trăiește dramatic neputinţa de a-şi asuma

BDD-B437-13 © 2014 Eikon
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:23:58 UTC)

libertatea, căci New York-ul e, în fapt, locul în care nimeni nu mai este, de fapt, exilat. A asocia și suprapune experiența exilului peste aceea a libertății este chiar miezul traumei pe care și-o asumă Norman Manea. În cele din urmă, nu despre exil este vorba, ci despre înstrăinare. Or, ființa se poate simți străină oriunde. Citim la un moment dat: „Străin, aici? Străin sau înstrăinat oriunde, pînă la urmă. Mi-am regăsit obișnuințele. Le port cu mine, oriunde". Cuvinte care seamănă cu ceea ce credea Cioran: „Ai dreptate: oriunde pe pămînt aș fi avut aceeași viziune asupra lucrurilor, aceeași frămîntare și același dezgust. În fond, faptul că trăiești la Rășinari sau la Paris n-are nici o legătură cu ce ești de fapt". În aceste condiții, contextul politic concret ori filonul ca atare al evreității nu vor fi făcînd decît să plaseze ființa umane în propriile-i meandre, împlinite în incertitudine și ezitare. De aici, întrebarea lui Florin Mugur, dintr-o epistolă: „Există pentru noi un loc fericit?". În permanență, prezența este o utopie neagră, un spațiu infernal. Nu întîmplător, exilul pare nu o opțiune, ci o fatalitate, și nu întîmplător, Norman Manea reamintește cuvintele unui rabin, reluate de Gombrowicz, care spunea: „Drumul în această viață este ca tăișul unei lame; de o parte, infernul; de cealaltă, infernul. Între ele, calea vieții". Prin urmare, de discutat, de fapt, două ipostaze ale exilului: prima, a celui exilat în propria țară, cea de-a doua, cu cuvinte care îi aparțin lui Norman Manea și care ar putea fi titlul unei cărți despre exilații politici, exilul de după exil. Căci unde ești cu adevărat exilat: în Infernul de-acasă, sau în acela al lipsei de identitate, al rătăcirii prin locuri străine?

BDD-B437-13 © 2014 Eikon
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:23:58 UTC)

Fără îndoială, experienţa exilului nu poate fi ruptă de criza identităţii. Tocmai de aceea, cred, pentru Norman Manea „*Metamorfoza* rămîne o operă esenţială despre exil şi înstrăinare, ca experienţe umane extreme, cu particular impact în secolul care s-a încheiat şi în cel care începe". De altfel, şi la întrebarea lui Florin Mugur, privind locul fericit, răspunsul lui Norman Manea ar putea fi *limba română*, casa este limba în care scrii, chiar dacă această casă, ca în cazul lui Celan însuşi, ţi-a ucis părinţii; putem deduce, prin urmare, că acest loc fericit nu-i decît o nişă a interogaţiilor torturante. Exilul în propria ţară sau exilul în propria limbă. Mai mult, fiind vorba despre identitate, ne fixăm, de fapt, în limitele „exilului esenţializat" al oricărui artist, şi nu numai în sensul în care, cum citim într-un loc, cu referire la Fundoianu, „poezia a rămas o formă privilegiată de exilare din cotidian şi de asumare şi transfigurare, în acelaşi timp, a cotidianului, cu deloc puţinele exiluri pe care ni le-a tot dăruit". A face din scris o formă privilegiată de evadare (a se citi exil) din cotidian sau din lumea bestiilor politice nu înseamnă decît a te înstrăina prin autentificare, a te recunoaşte în altul. Dacă exilului de după exil (sau neantului de după neant) nu-i putem descoperi decît forţa alienantă, exilul în scris e o autentificare a fiinţei, o întemeiere a ei, dar o întemeiere prin suferinţă.

Fără să insiste prea mult asupra ei, Norman Manea invocă la un moment dat ruptura, specifică scriitorului modern înainte de toate pentru că el, începînd cu Proust, a conştientizat-o, între fiinţa concretă şi cea creatoare, între „persoana publică şi cea profundă". Or, spune Norman Manea, scriind, „Dublul ieşea, ca un scafandru hipnotic, din străfundul limbii îngînate, fără

BDD-B437-13 © 2014 Eikon
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:23:58 UTC)

voce, devenind, iată, Vocea, în care nu mai poţi evita să te recunoşti". A te înstrăina în spaţiul concret, a fi un exilat în contextele imediateţii înseamnă, deopotrivă, o împlinire în interior. De aici, poate, retractilitatea lui Norman Manea, stranietatea lui într-o lume căreia nu-i era străin ocolişul balcanic. Firește că în spatele unei afirmaţii de genul „Eram şi nu eram inginerul..." se ascunde neliniștea privind recunoaşterea propriei identităţi, stăpînirea şi certitudinea ei. Ruptura este firească. Între „ţara imaginară a cărţilor şi cuvintelor prin care cutreieram" şi ţara concretă, între eul care trăieşte în cuvinte, din cuvinte, şi cel imediat, fizic, se produce o ruptură. Este, dacă vreţi, prima ipostază a libertăţii, care ia forma exilului, replica, umbra, consecinţa altui exil. În fine, este eul biografic salvat prin scris? Dimpotrivă. Eul biografic se diluează treptat, fiind substituit de un altul, rămas în permanenţă un fenomen în mişcare şi care, la rîndu-i, oferă prea puţine certitudini. „Limba secundă îşi impunea treptat jocul şi obsesiile", citim la un moment dat.

Or, deducem de aici că se produce, de fapt, o întemeiere a fiinţei prin limbă. Nu ştiu de nu va fi fiind la mijloc chiar experienţa lui Heidegger. Miron Radu Praschivescu îi cere la un moment dat lui Norman Manea, înainte de vremea debutului, date bio-bibliografice şi într-o paranteză precizează: „pot fi şi fictive de vreme ce le semnaţi". Cert este că acest altul, întemeiat prin limbă, dublul, cum e numit la un moment dat, dă deopotrivă certitudinea (ba chiar orgoliul) salvării şi deopotrivă asigură plasarea pe marginea precarităţii. Creşti într-o parte şi scazi în alta. Pînă la urmă, devii ceea ce scrii, ne spune Norman Manea, şi ceea ce scrii este consecinţa unei angajări a fiinţei în prezent. De

BDD-B437-13 © 2014 Eikon
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:23:58 UTC)

aici, poate, sentimentul urgenţei (marele exil e trecerea în Lumea de Dincolo), de aici umorul negru, urmuzian, anxietatea, de aici obsesia carnavalescului. Scrie Norman Manea, exegetic: „Carnavalul, dintotdeauna o burlescă sfidare iconoclastă a convenţiei, înfruntarea bufonă a Morţii, sărbătoarea, dezinhibarea, exhibarea. Sub protecţia măştii, însă. Transgresarea, ardentă eliberare erotică şi sexuală a diferenţelor sociale, ca şi a gradelor de rudenie, beneficiase de egalizarea prin mască". În treacăt fie zis, nu este masca însăşi un semn al exilului?

Oricum, peste toate, aşadar, literatura ca etică. De amintit aici „întîlnirea" cu Radu Petrescu, estetul prin excelenţă. Norman Manea plasează totul în opoziţia dintre Atena şi Ierusalim şi precizează: „Oricît fusesm şi rămăsesm vulnerabil la seducţia Frumuseţii, eram totuşi, probabil, mai obsedat de adevăr". În cele din urmă, pentru Radu Petrescu însuşi „Reacţia «fără măsură» devenise, cînd-cum-de ce, din nou... literatură".

Este chiar întrebarea de la care am pornit în scrierea acestui text. Este cartea aceasta, de plicuri şi portrete, în fond, literatură? Şi dacă da, de unde se naşte frumuseţea ei? Nu cumva din neliniştea provocată de căutarea adevărului? Din experienţa devenită în sine căutare a adevărului? O experienţă pe care o generează nu numai lumea, cu toate ale ei, ci şi scrisul. În fine, n-aş încheia aceste rînduri înainte de a relua cuvintele lui Liviu Petrescu, cel care, înainte de a muri, lucra la o carte despre proza lui Norman Manea. Citim: „Ceea ce ne leagă pe noi, unii de alţii, este însă absolut indestructibil; sîntem, toţi trei (Norman Manea, Cella, soţia lui, şi Liviu Petrescu însuşi, n.n.), naturi gemene, făcute din aceleaşi fragilităţi, sîntem firi vulnerabile, cu

BDD-B437-13 © 2014 Eikon
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:23:58 UTC)

totul neînarmate faţă de multiplele forme de agresiune pe care le produce timpul în care trăim. De altminteri, cred că aceasta este mărturisirea cea mai adîncă pe care o conţine literatura ta, începînd chiar cu prima carte". În centrul interpretării sale, Liviu Petrescu urma să aşeze conceptul artistului în chip de clovn – acel clovn care înseamnă deopotrivă carnavalesc, salvare de la moarte, înstrăinare. În ce măsură cartea aceasta cu prieteni are în centru masca aceasta a clovnului – care îşi exhibă fragilitatea şi tocmai astfel o învinge – e deja o altă întrebare.

[„Convorbiri Literare",
nr. 10, octombrie 2009]

BDD-B437-13 © 2014 Eikon
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:23:58 UTC)